

А.К.ЧИРКОВА

ИТЭБЭЛ
нитэр-үөрэтэр тыына

Чирнова А.К.

Утэзэл
ИТЭР-ҮӨРЭТЭР ТЫЙНА

УДК 268
ББК 86.2
Ч 64

Чиркова Александра Константиновна

**Ч 64 Итэбэл иитэр-үөрэтэр тыына/
[Чиркова Александра Константиновна]. - «Хотугу
кыым» хаһыат ред., 2015 - 44 с.**

Бу дьобус кинигэбэ абый хоту сир олохтоох
омуктарын төрүт өйө-санаата, итэбэлэ түмүллэн
киирдэ. Аабааччы кизн аранатыгар ананар.

УДК 268
ББК 86.2

© Чиркова А.К., 2015
© Оформление. АУ РС(Я) "РГ "Хотугу кыым", 2015

Иһинээбитэ:

1. Киирии тыл4
2. Уокка сыһыан6
3. Айылбаба, тынар
тыыннаахха сыһыан11
4. Дьизэ-уокка сыһыан.....20
5. Дьонно-сэргэбэ сыһыан.....24
6. Төрөөбүт түөлбэбэ, сиргэ-
уокка сыһыан.....38
7. Түмүк оннугар42

КИИРИИ ТЫЛ

МҮН былыргы хоту олохтоох Омуктар айылҕа сокуонун кэспэт, танара ыйаабын утарбат анал итэбэллээх буоланнар, маннык тыйыс айылҕалаах, муус-хаар дойдуга быстан-эстэн, симэлийэн хаалбакка, айылҕалыын алтыһан үгүс үйэлэр эндирдэрин туораан, билинни үйэбэ тийэн кэллэхтэрэ.

Олохтоох омуктар итэбэллэрэ иитиллэр ураты эйгэлэрин кытта ситимнээх, сибээстээх, атын итэбэллэргэ майгыннаабат, туспа өйдөбүллэрдээх, тулхадыйбат сокуоннардаах. Биһиги өбүгэлэрбит иитиллэр, киһи буолар үөрэхтэрэ итэбэллэригэр чопчу ыйылар уонна букатын кэһиллибэт этэ.

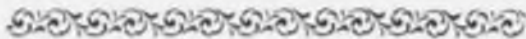

«Күн тулгар, күнэнэ быстар да күнүгэр киэҥ көбүстээх буол. Кэннигинэн чугуйума, киһи кэрэмэнэ буоларга бэйэнг күүскэр эрэн», «Ыалдыты хомотума: ыалдыт үөрэр, махтанар буоллабына, эн этэннэ, үчүгэйдик сылдыһан, олоруон», «Ким да буоллун, аттыгар баар киһини таба көр, оччобуна чэпчии, үөрэ түһүөн, киһи эмиэ үөрэр-көтөр», «Буруйа суоҕу атаҕастаама, харабын уутун тоҕума» диэн өбүгэлэрбит такайаллара. Маны барытын бэйэлэрэ олус итэҕэйэллэрэ. Оҕону кыра сааһыттан итинниккэ үөрэтэллэрэ.

Ааспыт үйэлэргэ олохтоох омуктар айылҕаҕа итэҕэллэрин кытта ситимнээх иитэр-үөрэтэр, бэйэни харыстанар, көмүскэнэр ис хоһоонноох кэс тыллары, бэргэн этиилэри ыйаах курдук ылынан кэлбиттэрэ. Олохтоох омуктар сурукка киирбэтэх айылҕаларын үөрэҕэ элбэҕи этэр.

Уокка сыһыан

рто дойдуга изгэйэр икки атахтаабы сылааһынан сыдьяайбыт, итиитинэн илгийбит, этин-сиинин ириэрэн итиннит, саамай күүстээх уөт иччитэ. Ол иһин уокка ураты сыһыан ирдэнэр. Уокка сүгүрүйүү – ытыктабыл бэлиэтэ. Уоту былыргылар саамай күүстээх көмөлөһөөччү, айылбажа аргыс буолар, арангаччылыыр күүс дишлэр эбит. Ол иһин киниэхэ ураты сыһыаны, уокка сүгүрүйүүнү итэбэйэллэрэ.

Уот иччитин ытыктаан.
Уоту үрдүнэн атыллааман, тэпсимэн.
Уокка киһилии сыһыаннас.
Бу этиилэри кэһэр
улахан аныыны онорууга тэннээх.

Уоту уһуктаабынан таарыйыма,
дьөлүтэ, супту кэйизэлээмэ.

Обону уотунан оонньотуман,
уотунан оонньоур, уоту туппахтыыр
обо ииктэнньэнинэн эрэйдэнэр үһү.

Ким уокка силлээбит-хаахтаабыт,
уот иччитин хомоппут,
сэнээбит, үлүйэн өлүөбэ,
тымныыттан тыына быстыба.

Ханнык да түгэннэ уоту
күндүлүүргүн, уоту аһатаргын умнума
(уот иччитин хомотума).

Айылба ойуурун, отун-маһын
уоттааһын – улахан аһыы.
Уоттан сэрэхтээх сылдыын,
уоту сэрэнэн туттун.

Оһох оттулла турара -
үчүгэйгэ, өлбөккө-сүппэккэ.

Оһох алдьаныыта -
дьиэлээх дьахтар ыарытһыйарыгар,
аанһа буолбатыгар.

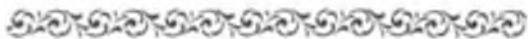
Оһох кэннэ тобуллубута - дьиэлээх
дьахтар ыалдьан баран үтүөрэригэр.

Оһох сууллара, уота умуллара -
дьиэлээх дьахтар өлөрүгэр.

Сууллубут оһох оннугар атын,
уруккутунааһар ордук үчүгэй,
биитэр куһаһан оһох турар -
дьиэлээх дьахтар өлбүтүи кэннэ
кени оннугар атын дьахтар кэлэригэр.

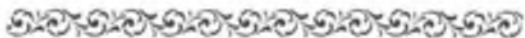

*Аамгага,
тымнар тыннаахха
сыһан*

*Т*ылыр олохтоох омуктар ту-
лалыыр эйгэлэригэр тугу ба-
рытын бэйэлэригэр атылыы көрөн,
тыыннаах-дууһалаах (иччилээх)
диэн ылынан, иитиллэр эйгэлэригэр,
айылбаларыгар олус ытыктабыллаах-
тык сыһаннаһаллара. Төгүрүктээн
турар торөөбүт айылбаларын үгэр-
сүгүрүйэр тангараларын дьийэтин кур-
дук көрөллөрө, айылба сорботун курдук
ылынан, тыыннаах айылбаларыгар
үгэ-сүгүрүйэ сылдьаллара.

Тынар тыннаа,
мэнээк умсарыма,
аһары баран өлөрүмэн-сүтэримэн,
ол барыта иэстэбиллээх.

Киһи наадыарын,
сөбүн көрөн бултуурга үөрэниэхтээх,
бултаабыккыт буорту буолуо суохтаах,
аһары барыы улахан
аныыга тэннээр.

Табаны, чубукуну
бултаатаххытына, баһын унуоҕун
сиргэ-буорга тэпсимэн,
мэнээк быраҕыман, ити барыта
маска ыйаныхтаах (баһын унуоҕа).

Чубукуттан тугу да
сыыска-буорга быраҕыллыбат.
Таба, чубуку танара кыыллара.

Ханнык да кыыл, сүөһү тобугун
унуофун ыкка бэр. илибэт
(тобук ыарыыта буулуур үһү).

Тыынар тыыннаабы,
үөнү-көйүүрү, көтөр кынаттаабы
эрэйдээмэн-муннааман,
ол барыта кырыыс буолан
киһиэхэ төннөр, ситэр.

Сайын бырдах, оноойу
үксээбит, элбээбит диэн
үргэһиһээбэт, этиммэт буолун,
этинэр, айманар буоллахха,
өссө уонунан ордук элбэх үөскүүр.

Дьиз сүөһүтүн -
табаны, ыты, ынаабы, сылгыны
эрэйдээбэт-муннаабат,
кырбаабат, тэбиэлээбэт буолун,
онтон бэйэбит эрэйдэниэххит.

Хабдыны дьизттэн тейччи
ыраас-чэгиэн сиргэ үргүөлээххит,
хабды түүтэ ханна баҕарар
тэпсиллэр түгэнигэр,
ол сиртэн хабды күрэнэр,
чугаһаабат буолар.

Өлбүт, сүппүт киһини атаарарга
туттуллубут сүөһү унуохтарын
былыргылар тоһута кэрдибэккэ
бүтүннүү уураллара.

Тыатаабыны анаан-минээн
бултаһыман, омос түгэнгэ
бултаатаххытына (өлөрдөххүтүнэ),
унуохтарын алдыатыман, барытын
сүһүөхтэринэн арааран эттэниллэр.

Дьиз сүөһүтүн быһабынан анһан
өлөрөр көнүллэммэт. Бынанан тыынын
хаайан, тумнаран өлөрүллүөхтээх.

Үөнү-көйүүрү, лыабы
мэнээк өлөрбөккүт,
тэпсибэккит – улахан аныы.

Көтөр-сүүрэр, кыыл
уйатын (дьиэтин) урусхаллааман,
барыта аныылаах-харалаах буолуо.

Кус-хаас, хабды
сымыттаах уйаларын
иччитэхтии хаалларар табыллыбат,
хайаан да сымыты
хаалларыллахтаах. Уйаны иччитэх
хаалларыы улахан аныы.

Кубаны, кыталыгы,
туруйа курдук ымыы көтөрдөрү
өлөрүү ыар буруй,
аныыта-харата олобун устата
сотуллубат, сууйуллубат.

Дьиз сүөһүтүн охсор,
тэбэр, кырбыыр оҕо
улааттабына киннээх, куһаҕан
киһи буолар дииллэр.

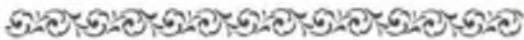

Отонноох оту-маһы алдыаппакка,
тэпсибэккэ сылдыяхтааххыт.
Отон үүнэр сирин тэпсимэн,
отон угун үргээмэн, отун үргүүр,
маһын тоһутар-алдыатар түгэннэ,
үүнээйи кэхтэр, төннөр.
Ол сиргэ аны үүммэт буолар.

Уһун-ыраах айанна,
үрдүк хайалары туоруурга
хайаан да тохтоон,
бэлэх хаалларан баран,
биирдэ айанныыллар.
Ону тутуспатахтарына
суоллара-айаннара табыллыбат,
моһуоктаах-эрэйдээх айан күүтэр.

Уйгу-быйан сайын,
үчүгэй үүнүүлээх буоларын туһугар
саас, сайын кэлиитэ сайылыгы,
күөлү, үрэби, сыһыны-ходуһаны
үрүн, үүт аһынан
күндүлүүлэр, аһаталлар.

Бултаатаххытына сибиэһэй аһынан
бастаан уоту күндүлүүгүт-аһатабыт,
ол эрэ кэнниттэн бэйэбит аһыыгыт.

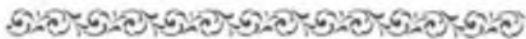

Улахан тыалы, ардабы ынырар,
көрдөһөр буоллаххытына, хайа
курустаалын, хайа таастарын
үнтүрүтүөхтээххит дииллэр.

Көтөр кынаттаах түүтүн,
куорсунун сыыска-буорга
ханна түбэһиэх бырабыман,
тэпсимэн, уматыман - көтөр
абыйыыр, сүтэр, суох буолар.

Айылџаны кытта мөккүһүү,
күөн көрсүһүү, айылџа араас
дъайыыларын, көстүүлэрин
мөкү тылынан санарыы,
тыалы-буурџаны кытта этиһии,
күөн көрсүһүү үтүөнэн үтэйбэт,
айылџа кыыһыраар,
күн-дъыл саппаџыраар,
тыал-буурџа өссө күүһүрэр.

Оту-маһы, үүнээйини,
сир сирэйин алдьатыма –
бэйэџэр куһаџаны оностоџун.

Тыагааџыны хаһан да куһаџан
тылынан санарыма, мөбүттүмэ –
иһиттэџинэ иэстэһэр идэлээх дииллэр

Дьилээ - уокка сынман

*Д*иэлээх-уоттаах киһи эйгэтин харыстыыр, баайа үксүүрүгэр кыһанар, атын дьилээх-уоттаах дьону ытыктыыр. Дьилээх-уоттаах киһини - дьоллоох киһи диһиллэр. Бу дьилэ кэргэн киһи-аймах көмүс ньээкэ уйата, иһтиллэн тахсар эйгэтэ буолар.

Ыалдыттыы сылдьан,
ыал дьиэтигэр
тыгыраххын кырыныма –
бу мөкү быһыы-майгы,
куһаҕанна эрэ тириэрдэр.

Дьиэттэн тахсаргар
аангын сиэрдээхтик, оргууй саба сырыт.
Ааны тэбиэлээмэ, быраҕыма,
сэмэйдик бэйэни көрүнэ-истинэ сырыт –
маны толорботоххуна кэргэниг
быраҕан, арахсан барыаҕа.

Кырыйбыт тыгыраختаргын мэнээк
ыһыма, быраҕаттаама, өллөххүнэ
ону хомуттарыахтара.

Эргэрбит, наадыйбат
танастаргытын уокка биэрэбит,
мэнээк онно-манна быраҕар сатамMAT.

Дьиэбэ да, булка да сылдьан,
күөһү быһабынан буккуйума,
кэйиэлээмэ, күөс иһититтэн
аһы быһабынан хостоомо –
күөскэ быһахтанар аһыы.

Дьиэ иһин түннүгүнэн,
аан быһыһынан өгөйөн көрүмэ,
одуулаама ааны арыһан киирэн көр.

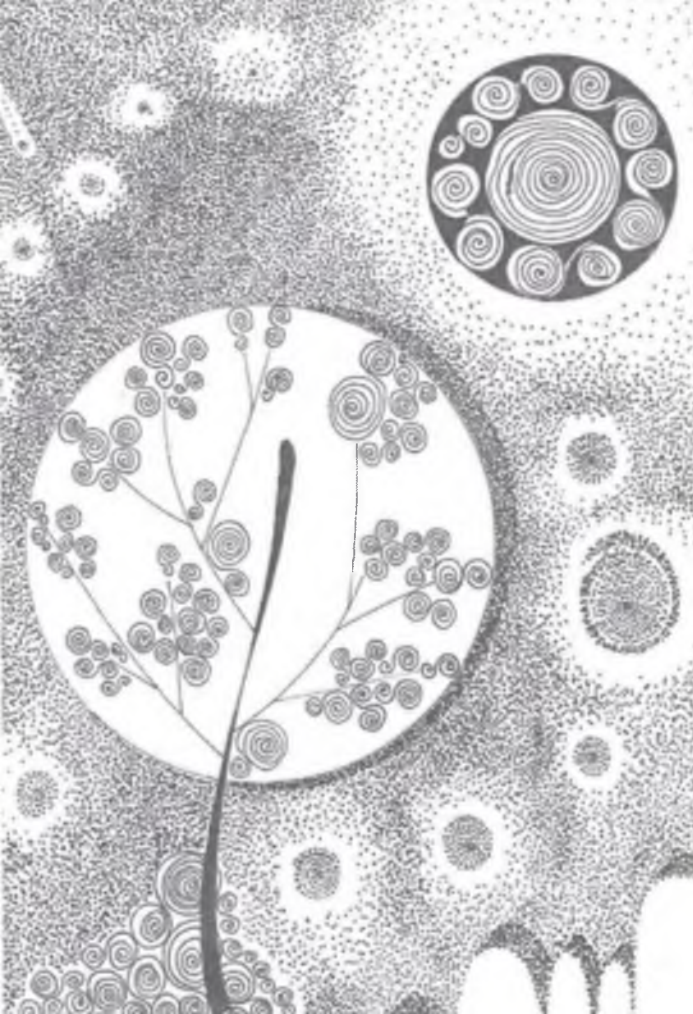

Эйиэхэ үтүөнү, үчүгэйи
онорбуттарың, көмөлөспүттэриң
хаһан да умнума,
умнартан ордук куһабыан суох.

Дьиэбэ-уокка сиэрдээхтик,
ытыктабыллаахтык сыһыаннас,
дьиэ ааның, малың
хаһан да алдьатыма, тэбиэлээмэ,
ууга-уокка бырабыма.

Дьонго-сэргээ сыйхан

*С*иһи бэйэтин дьайыытын, ол дьайыы туохха тиэрдиэн сөбүн толкүйдүүн наада. Киһи хас биирдии дьайыытыгар сизэрэ-майгыта арыллар. Тутта-хапта сылдыыы, үлэбэ, уулуссаба, дьонго-сэргээбэ сыйхан олоххо улахан суолталаах.

Хаһан, ханна да буоллун, киһилии сизэр-майгы көрдөбүллэригэр толору эппиэттиэхтээхпит. Оннук олорорго биһиги өбүгэлэрбит үөрэхтэрэ такайар.

Кылаабыһаҕа, дьон мэнэтигэр
сылдьан айдаарыман,
мөкүтүк тыллаһыман,
сиэрдээхтик сылдьын,
алдьатыман - өлбүт киһи кута
хомойор. Өлбүт киһи туһунан
куһаҕаннык тылласпаттар,
санарбаттар.

Төрөппүттэргин илгиэлиир,
охсор буоллаххына – таттарар,
уһар ыарыы буулуур
диэн сылыктыыллар.

Төрөппүттэр кыра оҕоҕо
былыр иниирдээх эти эмтэрбэттэр,
туттарбаттар эбит.
Иниир-сүһүөх ыарыыта буолуо диэн.

Төрөппүт дьоннун,
иипит ийэбин
албынныыр түгэнгэр
улахан, сотуллубат аныыны
оноһуннум диэн өйдөөн кэбиһэбин.
Бу олоххутугар сүппэт аныы.

Обо куһаҕан, быдьар тылларынан
үөхсэр, сангарар буоллабына,
айаҕа, тыла бааһыар.
Куһаҕан тыллаах-өстөөх оҕону
ким да сөбүлүү, таптыы көрбөт,
бэйэтин саастыылаахтара
кинини туора көрөллөр,
туораталлар, сөбүлээбэттэр
бииргэ онньооботтор.

Ыкса киэһэ баттабы тарааныы,
тынырабы кырыныы, истэнэр –
сатамат, аныы.

Төрөппүттэри атабаастыыр,
ытатар-сонотор – буруй, сэмэ,
сүрэхтэн сүппэт, өйтөн арахсыбат
улахан аньыыга тэннээх.

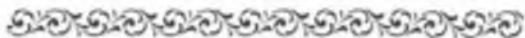

Солуута суохха күлүмэ –
кэлин ытыы сылдыан,
ытыыры ынырыма.
Бэйэн саастааххын, атын оҕону
күлүү-элэк оностума,
дьээбэлээмэ, атабаастаама.
Кэнэбэс барыта бэйэбэр кэлиэбэ.

Биричиинэтэ суох аҕала-аҕала
тохтоло суох ытыыр -
куһаҕаны, өлүүнү-сүтүүнү
түүйэр дииллэр эбит былыргылар.

Аан дойду кэтит-киэн иэнигэр
биһиги биир таммах кэриэтэбит.

Атыттары кытта кэпсэтэр
тылбыт-санабыт тус-туһунан.
Бэйэбит итэҕэлбитин туһунан,
айылҕа биэрбитин,
танара айбытын, дьаһайбытын
харыстаан, араначчылаан.

Көмөлөспүккүт
үтүө-санаа буолан төннүө,
олоххутугар дьол-соргу
буолан тосхойуо. Бэйэ-бэйэни
харыстаһан, күүстээх мөлтөбү,
эдэрдэр кырдыаҕаны өйөөн-ытыктаан,
аччыктаабыты аһатан,
тонмуту ириэрэн, итии, сылаас
сыһыангытынан сыдыайын.
Танара эһиэхэ оччону биэриэ.
Көрүө-истиэ харыстыа.

Аан дойду кэтит-киэн иэнигэр
биһиги биир таммах кэриэтэбит.

Атыттары кытта кэпсэтэр
тылбыт-санабыт тус-туһунан.
Бэйэбит итэҕэлбитин тутуһан,
айылҕа биэрбитин,
танара айбытын, дьаһайбытын
харыстаан, араначчылаан.

Көмөлөспүккүт
үтүө-санаа буолан төннүө,
олоххутугар дьол-соргу
буолан тосхойуо. Бэйэ-бэйэни
харыстаһан, күүстээх мөлтөбү,
эдэрдэр кырдыаҕаһы өйөөн-ытыктаан,
аччыктаабыты аһатан,
тонмуту ириэрэн, итии, сылаас
сыһыангытынан сыдыайын.
Танара эһиэхэ оччону биэриэ.
Көрүө-истиэ харыстыа.

Итэбэһи, ыарыһабы, кыамматы
күлүү-элэк оностума – ыар буруйу,
аньыыны онгорорго тэннээх.

Дьаданыны, тийиммэти,
кыаба суобу албыннаама,
сүүлүктээмэ – ыар санаа ыаллаһыа,
буруй-сэмэ буулуоба.

Дьону албыннаан-сүүлүктээн
байбыт-топпут киһи
ыыра ырааппат, уһун үйэтэ,
дьоло суох буолар.
Этиһэр-охсуһар дьиз кэргэн,
аймахтар өлүүгэ-сүтүүгэ
үтүрүллэллэр, алдьархайга
тийиэллэр.

Улахан буруйу онорбут киһи
аньыыта-харата оҕолорун, а,
аймахтарыгар көһөр, салҕана турар.

Куһаҕанын, алдьархайын
билэ-билэ онгорор буруйун
уон төгүл ыарахан - ол олоххор
үтүөнэн таҕайбат, инникитин
кэлэр кэскилгин сарбыйар.

Дьон мэнэтин (могила)
алдыатар, куттарын соһутар
ыар буруйга, аньыыга тэннэхэр.

Киһини сиилээмэ,
көрүмэ-истимэ, ордугурҕаама,
күлүү-элэк оностума –
барыта бэйэбэр кэлиэ, төннүө.

Албыны, сыһааны-халтыны
кэпсээн оностууга буолун -
кэлин кырдыгы да кэпсээтэххинэ,
ким да итэҕэйиэ суоҕа.

Дьону-сэргэни ырытыан, сиилиэн
иннинэ, бастаан бэйэбин көрүн.

Дьону-сэргэни үөбүмэ, сүөргүлээмэ
(буруйа суоҕу), күлүү оностума –
аныыта барыта бэйэбэр кэлиэ.

Ууга-уокка тааһы тамнаабат буолун -
куһаҕаны, соһумары ынырабыт.

Ыар буруйу, аныыны оноруман -
ол ыар буруй, аныы содула
барыта ыччаттаргытыгар кэлэр.

Оџону солуута суохха
киһиргэтимэн, хайџаамаг -
киһиргэс киһи буолуо.

Оџо түспүт тиһин былыр ыкка
биэрэллэр, оччоџо бөџө тиис үүнүөџэ
диэн өйдөбүл баар эбит.

Оџону өрүү этэ-санара,
сэмэлии сылдыманг -
кэлин оџоџут тылгытын
олох истиэ да, ылыныа да суоџа.

Сүрэџэ суох, сүрэџэлдьиир,
үлэлиэн баџарбат оџону
үчүгэйгэ тиксибэт, үтүөџэ, баайга,
дьолго тиксибэт
киһи буолсу дииллэр.

Наар ытыы сылдьар оҕону
алдьархайы аһынар,
куһаҕаны түүйэр
диэн сылыктыыллар.

Иллээх дьыэ кэргэннэ
төрөөбүт үтүө ийтиилээх оҕо
олобун олуга оруннаах.

Киэһэ иистэнэр сатамат,
ийһи-имиини саҕалаатыгыт да,
хайаан да бүтэриэхтээххит,
ситэтэ суох туох да хаалыа суохтаах.

Этиһиилээх-айдааннаах
дьыэ кэргэн оһохторун иччитэ
олус хомойдобуна,
бу дьыэ кэргэннэ өлүү-сүтүү,
алдьаныы-кээһэни тахсар уонна
олохторо сатарыйар уһукка тийэр.

Түмүүлээх саптаах иннэни
киһиэхэ биэрэр аньыы –
бу дьоннор анараа дойдуга
көрсүбэттэр, суоллара-иистэрэ
түмүүлээх, онон бүтэр.

Киһи бэйэтин төрдүн-ууһун
билиэхтээх, ол иһин
кимтэн кииннээх, хантан хааннаах,
хайа дойдугтан сылдыабын
диэн этэллэр.

Хаан уруу аймахтар
кэргэннии-ойохтуу
буолаллара улахан аньыы,
хаан уруулуулар холбоһуулар
олус ыар содулга тириэрдэр.
Ол иһин этэллэр: уруу ырааба,
уу чугаһа үчүгэй диэн.

Сыынкын-сырааннын соһума.
Ыраастык, чэгиэнник
туттан-хаптан, көрүнэн-истинэн
сырыттаһхына, үтүө-мааны
бөбөс буолуон.

Киһиргээмэ, кэпсэнимэ,
куһаҕаны тыллаһыма,
киһини үрдүнэн көрүмэ –
бу ураты иэстэбиллээх
мөкү быһыы.

Киһини хаһан да уһуктаабынан
дугдуруйума, уһуктаахха үөлүллүөн,
уһукка супту түһүөн,
киһи да үөлүөн сөп.

Уоруу, алдьатыы курдук
куһаҕан суох дииллэр.

Сытан эрэ аһаабат буол –
ыарыыны ынырыма, мөкү быһыы.

Төрөппүттэргин кытта
этиһимэ-охсуһума –
үтүөнү көрсүөн суоҕа.

Оҕо кыра сааһыттан
буойар-сэрэтэр, сэмэлиир
тыллары-этиилэри билиэхтээх.

Тарбаххын эмимэ, айаххар уктума –
тарбаҕа суөх хаалыаҥ.

*Төрөөбүт түөлбэҕэ,
сиргэ – уокка сыһыан*

*Кини – кини төрөөбүт айыл-
батын оҕото. Хас бишрдии
киһи олорор түөлбэтинэн, бэйэтин эйгэ-
тинэн айылба быстыспат сорбото буо-
ларын өйдөөн, айылбатын бүөбөйдии,
харыстыы сылдыахтаах. Дойду сиргэ
таптал, ытыктабыл баар буоллабына,
айылба ситэр, симэнэр, ону кытта кини
айылгыта, ситиитэ-хотуута эмиэ си-
тимнээх.*

*Айылбабытын, эбэбитин сиэри-
туому тутуһан, үчүгөйдик, ыраастык
тутан олорор буоллахпытына, бу кут-
таах, иччилээх, баардаах сир биһигини
араначчылыыр, көмүскүүр.*

Сыты уруктаах малынан,
тутар сэбинэн сир ньуурун
бааһырдыма, сир иччитин хомотума,
бэйэн бааһырыан, ыарытыйыан.

Айылбаба төһөнөн
харыстабыллаахтык сыһыаннаһабын
да, соччонон бэйэбэр үчүгэй.
Алдьатыы-кээһэтии
киһиэхэ куһаҕанынан дьайар,
доруобуйан туруга мөлтүүр.

Ийэ сиргин харыстаа,
ийэбин-аҕабын ытыктаа-убаастаа.
Харысхалы, көмүскэли өйдөөн,
сиэри-майгыны, үтүө,
үчүгэй үгэстэри тутуһун, умнуман.

Сири алдьатыы,
тобута ытыалааһын,
үүттээһин бэйэбэр иин хастарын
кэриэтэ дииллэр эбит.

Айылбаға сымлан бэлиэлээх,
суруктаах-сүлчиктээх,
олук охсуллубут
маһы кэрдибэт буолун -
кэлин бэйэбитин кэрдиэхтэрэ.

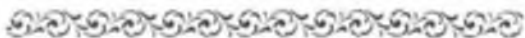

Урдаах, кулгаахтаах маһы кэрдэр
түгэннитигэр, кини төнүргэнигэр
иннэни ууруохтааххыт.
Уурбатаххытына киһи-сүөһү
мунар-сүтэр күүстээх буурбата-тыала,
тумана түһэр үһү.

Тэтин маһы, дыхтар талабын
тоһутар, алдыатар, мэнээк кэрдэр,
үоттуур көнүллэммэт,
айылба эмтээх уонна
уһун үйэлээх бөбө-таба мастара.
Кинилэр эмтиир,
араначчылыыр аналлаахтар.

Түмүк оннугар

Билинни киһи айылба үөрэбин, сиэри-туому билбэтиттэн олоххо оџустарара элбэх. Саха киһитэ айылба үөрэбиттэн силистээх итэбэлэ иитэр-үөрэтэр, ыйар-кэрдэр, буйар-хаайар күүһүн оџону-ыччаты, дьону-сэргэни салайарга, сиэрдээх майгыга иитэргэ-үөрэтэргэ туһанар, аныгы үйэбэ туһалааба кэстөн иһэр.

Сиэр-туом, үгэстэр, бобуу, аныыргааһын барыта киһини үөрэтэр, сайыннарар, харыстыыр туһайыылаах.

Оџону отой кыра эрдэбиттэн үчүгэйи, куһаҕаны араарар, киһи онорбутун-туппутун харыстыыр гына үөрэтиллиэхтээх. Оџону наар үчүгэйи, кэрэни түстээн иитэр, үөрэтэр үлэ барыахтаах.

Билинни үйэбэ омук бэйэтин култууратын, ийэ тылын, итэбэлин били-

эхтээх. Аныгы үрдүк таһымнаах, сайдыылаах үйэ ыччата омук тылын эмиэ баһылыахтаах. Бу аныгы олох ирдэбилэ. Үөрэхтээх, үтүө ийтиилээх, үрдүк култууралаах эрэ киһи сайдыы сана эргиригэр дабайан, олобор эрэллээх, кэлэр кэскиллээх, дьол-соргу тускуллаах буолуо.

*Александра Чиркова,
РФ доруобуйатын харыстабылын
туйгуна, СР үтүөлээх быраана.*

Научно-популярное издание
Чиркова Александра Константиновна
Итэбэл иитэр-үөрэтэр тыына

на якутском языке

Редактор С.Л.Никитина
Компьютерная верстка А.С.Заровняевой

Подписано в печать 27.04.2015. Формат 60*90 1/32
Печать офсетная. Усл. печ. л. 1,4
Тираж 500 экз. Заказ №2

АУ РС(Я) «РГ «Хотугу кыым» Абыйского улуса
678890, РС(Я) Абыйский улус п. Белая Гора,
пер. Дизельный, 12/2, тел.: 8(411)59-21-323

